

دو فصلنامه پژوهش‌های قرآنی در زبان و ادبیات
سال چهارم، شماره هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۸
صفحات ۴۷-۶۲

سبک‌شناسی آماری سوره حدید و تغابن بر اساس مدل جانسون

عبدالباسط عرب یوسف آبادی^۱

رقیه محمودی^۲

محسن احمدی^۳

چکیده

در سبک‌شناسی آماری، متون بر اساس تحلیل‌های آماری بررسی می‌شود و نتایج حاصل از آن، به عنوان ویژگی‌های منحصربه‌فرد یک متن به حساب می‌آید. از جمله نظریه‌پردازان این حوزه، جانسون است که اذعان داشت با محاسبه نسبت میان واژگان متنوع موجود در یک متن و مجموع کلی آن‌ها می‌توان تنوع واژگان متن را محاسبه نمود و از این رهگذر به سبک خاص آن متن پی برد. از آن‌جا که سوره‌های مسبّحات قرآن کریم، از لحاظ مضمونی و غنای واژگانی، بسیار به هم نزدیک می‌باشند؛ پژوهش حاضر با تکیه بر روش تحلیلی-آماري و با استناد به مدل آماری جانسون در تلاش است سبک واژگانی دو سوره حدید و تغابن را مورد تحلیل و سنجش قرار دهد. نتایج حاکی از آن است که اختلاف اندکی، میانگین تنوع واژگان سوره تغابن (۷۰٪) را از سوره حدید (۶۶٪) متمایز می‌کند که علت اصلی این نزدیکی واژگانی را می‌توان در تناسب محتوایی دو سوره دانست.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، حدید، تغابن، سبک‌شناسی آماری، جانسون.

arabighalam@uoz.ac.ir

mahmoodi.roghaye@yahoo.com

ekksir@yahoo.com

۱ استادیار دانشگاه ملی زابل (نویسنده مسئول)

۲ کارشناسی ارشد دانشگاه ملی زابل

۳ دکترای زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری

۱. مقدمه

سبک در لغت به معنای «گداختن زر و سیم» (ابن‌منظور، ۱۳۰۰: ۴۵۶/۱) است و در اصطلاح ادبی به «طرز خاصی از نظم و نثر» (ابن‌ذریل، ۲۰۰۰: ۴۲) اطلاق می‌شود. تفاوت نگرش و زاویهٔ دید در یک اثر ادبی باعث به‌وجود آمدن سبک خاص آن اثر می‌شود. «بررسی تفاوت ایدئولوژی غالب بر یک اثر و تقلید یا نوآوریِ روشِ آفرینندهٔ آن در انتقال مفاهیم، کاری است که در حیطهٔ سبک‌شناسی آثار انجام می‌پذیرد» (المسدی، ۱۹۹۷: ۳۶)؛ لذا «سبک‌شناسی حلقهٔ پیوند علوم مختلفی چون نقد ادبی، بلاغت و زبان‌شناسی به شمار می‌آید» (شریم، ۱۹۸۷: ۳۷) و از رهگذر آن می‌توان از نقش مؤثر یافته‌های این علوم پرده برداشت.

در اوایل قرن بیستم، نوع خاصی از تعامل با آثار ادبی پدید آمد که «به جای این‌که بیشتر به عوامل خارجی مؤثر بر آثار ادبی بپردازد بر عوامل درونی پیدایش آن‌ها تأکید داشته و این امر زمینهٔ پیدایش مکتب نقدی فرمالیسم را فراهم نمود» (عزام، ۲۰۰۳: ۱۵۴). این نوع نقد برای نزدیک شدن به صحتِ زبانِ شخصی و فردیت خلاق یک ادیب، از علوم گوناگون بهره برد که در میان آنها علم آمار کاربرد فراوانی دارد. «گسترش علم آمار در حوزهٔ سبک‌شناسی ادبی باعث پیدایش گونهٔ جدیدی از سبک‌شناسی به نام سبک‌شناسی آماری^۴ گردید» (بدری الحربی، ۲۰۰۳: ۲۰). در این نوع سبک‌شناسی، تحلیل‌های آماری و رایانه‌ای متون می‌تواند مدل‌های سبک‌شناسی را به‌گونه‌ای معرفی کند که از آن‌ها به عنوان ابزار ارزیابی ویژگی‌ها و امتیازات منحصر به فرد یک متن یا نویسنده یا نوع ادبی استفاده شود.

از میان طرح‌های پژوهشی سبکی-آماری می‌توان به نظریهٔ تنوع واژگان^۵ جانسون اشاره کرد. وی در بحثی با عنوان «زبان و بهداشت گفتار»^۶ (۱۹۴۱م) و نیز در کتاب «مردم در حیرت و سرگردانی»^۷ (۱۹۴۰م) به معرفی مدل سبک‌شناسی خود می‌پردازد و معتقد است که با محاسبهٔ نسبت میان واژگان متنوع موجود در یک متن و مجموع کلی آن‌ها می‌توان تنوع واژگان متن را محاسبه نمود. با دقت در این سخن جانسون می‌توان دریافت که وی لفظ متن را در نظریهٔ خود مطرح نموده و این بدان معناست که

^۴ Stylostatistic

^۵ Vocabulary Diversification

^۶ Language and Speech Hygiene

^۷ People in Quandaries

می‌توان از این نظریه در بررسی فراوانی واژگان همه ژانرهای ادبی و همچنین متون دینی بهره برد.

قرآن کریم حقیقتی است که دانشمندان خاور و باختر را به تحسین و اعجاب واداشت و به‌خاطر «ساختار آیه‌ها، استفاده دقیق و مناسب کلمات، آهنگ دل‌نشین و موزون و بلاغت بی‌نظیر خود» (بازرگان، ۱۳۷۲: ۱۱) موجب شد تا پس از گذشت ۱۴۰۰ سال از نزول آن، باز هم کسی توان تحدی و مقابله با کلام خدا را نداشته باشد. یکی از معجزات زبانی قرآن، تنوع واژگانی در سوره‌های مختلف آن از جمله در دو سوره حدید و تغابن است. این دو سوره با هم قرابتی بسیار نزدیک داشته، از آن‌جمله که هر دو سوره از جمله سوره‌های مسبحات^۸ هستند و در یک بُعد مکانی (مدینه) نزول یافته و همچنین از مضمون و کمیت واژگانی تقریباً یکسانی برخوردارند. این قابلیت سوره حدید و تغابن از یک‌سو و فقدان تحقیقی بنیادین درباره تطبیق تنوع واژگان سوره‌های قرآن از سوی دیگر، نگارندگان را بر آن داشت تا با بررسی علل و عوامل تنوع واژگان در هر یک از این دو سوره، توانش ارتباطی آن دو، و میزان تأثیرگذاریشان بر مخاطب را ارزیابی نمایند و از این رهگذر درکی درست از گنه آیات دو سوره ارائه کنند. بنابراین پژوهش حاضر با تکیه بر روش تحلیلی-آماري و با استناد به نظریه آماری جانسون تلاش می‌کند تا واژگان دو سوره نامبرده را بر اساس روش‌های آماری، تحلیل نماید و از این طریق به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- بر اساس نظریه جانسون، کدام یک از دو سوره حدید و تغابن از تنوع واژگانی بیشتری برخوردار است؟

- با وجود مشابهت‌های زیاد دو سوره، علت تنوع واژگانی بیشتر یک سوره بر سوره دیگر چیست؟

پژوهش بر پایه این فرضیه‌ها بنیان شد که تنوع واژگانی هر دو سوره بسیار مشابه هم بوده؛ اما واژگان سوره تغابن اندکی از سوره حدید متنوع‌تر است و این بدان دلیل است که تغابن نسبت به حدید از گستردگی مضمونی و سبکی بیشتری برخوردار است.

^۸ هفت سوره در قرآن کریم که با تسبیح خداوند آغاز می‌شود و از لحاظ مضمونی نیز با هم شباهت بسیار زیادی دارند. این سوره‌ها عبارتند از: اسراء، حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی.

۲. پیشینهٔ تحقیق

تاکنون پژوهشگران فارسی و عربی، آثار ادبی متعددی را از منظر سبک‌شناسی آماری مورد پژوهش قرار داده‌اند. معرف این سبک در زبان عربی سعد مصلوح است که در این زمینه مقالات و کتاب‌های مختلفی از خود بر جای گذاشته است، از آن جمله: مقالات «قیاس خاصیهٔ تنوع المفردات فی الأسلوب دراسة تطبیقیة لنماذج من کتابات الرافعی والعتاد وطه حسین» (۱۹۸۱م) که در این کتاب با معرفی نظریهٔ تنوع واژگان جانسون و اجرای آن در آثار رافعی و عتاد و طه حسین، سبک هر یک از این نویسندگان را معرفی نموده است. «تحقیق نسبة الشعر إلى المؤلف: دراسة أسلوبية إحصائية فی الثابت والمنسوب من شعر شوقی» (۱۹۸۲م)، در این کتاب نیز با ارائهٔ الگویی آماری، اثبات نموده است که به عنوان مثال آیا فلان قصیده از احمد شوقی است یا منسوب به وی. «فی تشخیص الأسلوب الإحصائی للاستعارة: دراسة تطبیقیة لقوائد من أشعار البارودی وشوقی والشابی» (۱۹۸۷م)، در این کتاب نیز با استخراج استعاره‌های دیوان بارودی و شوقی و شابی و تحلیل آماری آن‌ها، سبک هر یک از این سه شاعر را در ارائهٔ صور خیال بیان نموده است. «الدراسة الإحصائية للأسلوب: بحث فی المفهوم والإجراء والوظيفة» (۱۹۸۹م) سعد مصلوح در این کتاب موضوع و چارچوب و کارکردهای الگوهای سبک‌شناسی آماری را معرفی نموده است. و کتاب «معادلهٔ بوزیمان لتشخیص الأسالیب» (۱۹۹۲م) که در آن به معرفی الگوی سبک‌شناسی بوزیمان پرداخته و آن را الگویی مناسب جهت تحلیل سبک‌شناسی اشعار دانسته است. سعد مصلوح در دو کتاب دیگر خود «الأسلوب: دراسة لغویة إحصائية» (۱۹۹۲م) و «فی النص الأدبی: دراسة أسلوبية إحصائية» (۱۹۹۳م) نیز به اهمیت سبک‌شناسی آماری پرداخته و الگوهای رایج این نوع سبک‌شناسی را نیز معرفی نموده است. پس از وی پژوهشگران فارسی نیز برخی از پژوهش‌های خود را بر اساس سبک‌شناسی آماری نگاشتند؛ اما چنین به نظر می‌رسد که جنبهٔ ابداع برخی از این پژوهش‌ها تنها در تفاوت جامعهٔ آماری آن‌ها می‌باشد. از آن جمله است مقالهٔ «قیاس خاصیهٔ تنوع المفردات فی الأسلوب: دراسة تطبیقیة لنماذج من کتابات محمد مندور وسید قطب ومحمد غنیمی هلال» از هومن ناظمیان (۱۳۸۵ش) و همچنین مقالات متعدد حامد صدقی و همکاران وی از جمله «قیاس خاصیهٔ تنوع المفردات فی الأسلوب فی مجال الأدب الملتزم» (۱۳۸۷ش)، «قیاس خاصیهٔ تنوع المفردات فی الأسلوب دراسة تطبیقیة لنماذج من کتابات طه حسین ومیخائیل نعیمه وجبران خلیل جبران» (۱۳۹۱ش)، «قیاس خاصیهٔ تنوع المفردات فی

الأسلوب دراسة تطبيقية لنماذج من كتابات خليل جبران والمنفلوطي والريحاني» (۱۳۹۱ش)، «قیاس خاصیه تنوع المفردات فی الأسلوب دراسة تطبيقية لنماذج من أشعار محمود البارودی وأحمد شوقی وحافظ إبراهيم» (۱۳۹۴ش) و «قیاس خاصیه تنوع المفردات فی الأسلوب دراسة تطبيقية لنماذج من أشعار الغزل لكثير عزة وجميل بثينة ومجنون لیلی» (۱۳۹۳ش)؛ همچنین مقاله «پژوهشی در تنوع واژگان شعری: مطالعه موردی اشعار رهی معیری، هوشنگ ابتهاج و فریدون مشیری» از اناری و امیدوار (۱۳۹۱ش)؛ «ویژگی سبکی فراوانی واژگان: سنجش عملی گزیده قصائد متنبی، ابن‌هانی اندلسی و احمد شوقی» از علی‌اکبر ملایی (۱۳۹۱ش)؛ «مقایسه شعر فروغ فرخزاد، فرزانه خجندی و خالده فروغ از منظر نظریه جانسون» (۱۳۹۳ش) از شهریار و سیدرضایی؛ «مقایسه خاصیت تنوع واژگان در اسلوب میان مقامات عربی و فارسی» از رسول عبادی (۱۳۹۴ش)؛ که نویسندگان تمامی این مقالات با تغییر جامعه آماری مورد بررسی، به یک نقطه اشتراک واحدی اشاره نموده‌اند و آن این‌که الگوی سبک‌شناسی جانسون الگویی مناسب جهت تعیین سبک یک شاعر یا نویسنده است؛ این در حالی است که در برخی از این مقالات همان جامعه آماری‌ای انتخاب شده است که سعد مصلوح در کتاب‌های خود آن‌ها را به‌طور کامل مورد بررسی قرار داده است و در حقیقت نویسنده با تغییر ادبیات مقاله خود دست به نوآوری زده است نه با تغییر بنیاد نظری و یا جامعه آماری.

باتوجه به پیشینه یاد شده، درباره سبک‌شناسی آماری در قرآن کریم پژوهشی یافت نشد و همچنین پژوهش‌هایی که سبک سوره‌های قرآن را مورد تحلیل قرار داده‌اند، از حیث نظریه و روش با پژوهش حاضر تفاوت‌هایی بنیادین دارند؛ بنابراین می‌توان به درستی ادعا کرد که این نخستین اثری است که براساس نظریه تنوع واژگان جانسون به بررسی تطبیقی سوره‌های قرآن کریم می‌پردازد.

۳. علل انتخاب جامعه آماری

پیش از آن‌که به معرفی روش کار و چارچوب نظری پژوهش بپردازیم لازم است علل انتخاب دو سوره تغابن به جای دیگر سوره‌های قرآن مطرح گردد:

- سوره حدید با ۲۹ آیه و سوره تغابن با ۱۸ آیه، هر دو از سوره‌های مدنی قرآن می‌باشند.

- محتوای این دو سوره که در ترتیب مصحف، هفت شماره از یکدیگر فاصله دارند، بسیار مشابه هستند و تناسبی تنگاتنگ میان آن دو برقرار است (طباطبایی، ۱۴۱۲: ۲۴۹/۱۹). از آن جمله که هر دو سوره در یادآوری پاره‌ای از صفات خداوند با هم تناسب دارند؛ مانند حاکم بودن بر آسمان‌ها و زمین، سزاوار حمد بودن، قدرت مطلق، علم داشتن به نهان و آشکارا، قیامت و احوال آن، توصیه به ایمان به خدا و رسول خدا و قرآن، برحذر داشتن از دل‌بستگی به دنیا و تشویق به انفاق و جهاد.

- سورهٔ حدید و تغابن هر دو جزو سوره‌های مسبحات هستند و با نظر به اینکه این نام‌گذاری ریشهٔ روایی دارد می‌توان آن را در یک مجموعه به شمار آورد (فقهی‌زاده، ۱۳۹۲: ۴). (۱۸) **بحث و بررسی**

۴-۱. بنیاد نظری

بر اساس مدل آماری جانسون، برای سنجش و مقایسهٔ فراوانی واژگان دو سورهٔ حدید و تغابن باید مراحل زیر را در نظر گرفت:

۴-۱-۱. انتخاب نمونه

بدیهی است که برای بررسی واژگان قرآن، امکان بررسی تمام واژگان موجود ضرورت ندارد؛ بنابراین باید دست به انتخاب زد و بخشی را به عنوان نمونه انتخاب کرد. در این پژوهش برای آن که صحت بررسی بیشتر باشد، به مقایسهٔ نمونه‌های واژگانی سورهٔ حدید که شامل ۵۷۰ واژه و تغابن که شامل ۲۳۷ واژه است، پرداخته می‌شود. همچنین شرایط به‌گزینی انتخاب نمونه‌ها که شامل وحدت موضوعی نمونه‌ها و مشابهت در شأن و نزول و همچنین یکسانی مکان نزول آن‌هاست، به‌طور کامل رعایت شده است.

۴-۱-۲. شاخصه‌ها و شرایط محاسبه

در الگوی جانسون، هر یک از شاخصه‌ها با نام مختص خود شناخته می‌شود؛ به عنوان مثال واژه‌های غیرتکراری متن با نام «انواع»^۹، تعداد کل واژگان با نام «کل»^{۱۰} و «نسبت فراوانی»^{۱۱} با علامت اختصاری (TTR) نمایش داده می‌شود (مصلوح، ۱۹۸۱: ۱۵۴).

^۹ Typs

^{۱۰} Tokens

^{۱۱} Type-Token Ratio

آن‌چه در این الگو اهمیت به‌سزایی دارد تعیین دقیق مصداق واژه است. با وجود این‌که بسیاری از زبان‌شناسان برای شناخت و معرفی این واحد زبانی ناکام مانده و در وجود آن اظهار تردید کرده و آن را خرافه‌زبان‌شناسی به‌شمار آوردند (خلیل، ۱۹۸۰: ۳۸)؛ اما در مدل جانسون شرایط محاسبه هر واژه به‌طور دقیق بیان شده است. وی برای تعیین معیار سنجش واژگان و دستیابی به نتیجه‌ای صحیح، شروطی را در نظر گرفته که در جدول زیر به آن اشاره می‌شود (ملایی، ۱۳۹۱: ۱۶۱؛ اناری و امیدوار، ۱۳۹۱: ۴۲-۴۴):

الف) جدول شروط تنوع واژگان در الگوی جانسون^{۱۲}

ردیف	نوع	تنوع واژه	توضیحات
۱	فعل	۱	ثلاثی مجرد و مزید و رباعی و ماضی و مضارع و امر، یک واژه مستقل هستند.
۲	صیغه‌های اسم	--	مفرد، مثنی یا جمع بودن اسم دلیلی بر تنوع آن نیست.
۳	جنسیت اسم	--	مذکریا مؤنث بودن اسم دلیلی بر تنوع آن نیست.
۴	انواع جمع در اسم	۱	به عنوان مثال دو واژه عالمون و عالم که هر دو جمع عالم هستند، واژه مستقل می‌باشند.
۵	اسم منسوب	۱	مثلا مکة و مکی دو واژه مستقل هستند.
۶	اشتراک لفظی	۱	دو اسمی که در ظاهر مشابهند اما در معنا متفاوت، دو واژه مستقل می‌باشند.
۷	حروف معانی	--	حروف جر «ک-ب-ل و...» و حروف نفی و نهی و عطف و تأکید و ... واژه متنوع به حساب نمی‌آیند؛ مگر این‌که با هم ترکیب شوند، مثل: بآن، لها
۸	مصادر و مشتقات	۱	به عنوان مثال خلق، خالق، مخلوف، خلاق، خلیق و... واژه متنوع به حساب می‌آیند.
۹	ضمایر	۱	ضمایر متصل و ضمیری که از یک صیغه هستند، واژه تکراری و غیرمتنوع‌اند.

^{۱۲} عدد ۱ در ستون تنوع واژه، به معنای واژه مستقل و خط تیره به معنای واژه تکراری است؛ به‌عنوان مثال تأنیث و تذکیر اسم‌ها به معنای تنوع واژگانی آن‌ها نیست و همچنین هر یک از صیغه‌های فعل‌ها به عنوان یک واژه مستقل به حساب می‌آید.

بعد از شناخت شاخصه‌ها و شروط مدل آماری جانسون، جدولی متشکل از صد خانه به صورت 10×10 رسم می‌کنیم و نمونه‌ها را واژه به واژه وارد خانه‌های جدول می‌سازیم به طوری که هر واژه در یک خانه قرار گیرد^{۱۳}. سپس واژه‌های تکراری را حذف می‌کنیم و واژه‌های باقی‌مانده را که واژگانی متنوع‌اند، به جدول دیگری منتقل می‌کنیم. این کار را درباره همه جدول‌های مورد نظر انجام می‌دهیم، به طوری که تمام واژگان تکراری حذف شوند و هیچ واژه تکراری در کل جدول‌ها وجود نداشته باشد. بنابراین واژگان خط‌نخورده، بیانگر واژگان متنوع در تمام نمونه مورد نظر است (مصلوح، ۱۹۸۱: ۱۶۵). با پیمودن این مسیر و انجام اقدامات یاد شده، در انتهای جدول، تعداد واژگان متنوع (Types)، تعداد کل واژگان (Tokens) و نسبت تنوع (TTR) را یادداشت می‌کنیم. جدول‌های زیر الگویی از عمل سنجش تنوع واژگان در دو سوره حدید و تغابن می‌باشند:

ب) جدول تنوع واژگان در سوره حدید

سبح	الله	ما	فی	السموات	والارض	وهو	العزیز	الحکیم	له
ملک	السموات	والارض	یحیی	ویمیت	و هو	علی	کل	شیء	قدیر
هو	الاول	والاخر	والظاهر	والباطن	وهو	بکل	شیء	علیم	هو
الذی	خلق	السموات	والارض	فی	سته	ایام	ثم	استوی	علی
العرش	یعلم	ما	یلج	فی	الارض	وما	یخرج	منها	وما
ینزل	من	السماء	وما	یعرج	فیها	وهو	معکم	این	ما

^{۱۳} در این صورت برای سوره حدید که شامل ۵۷۰ واژه است، ۶ جدول رسم می‌کنیم و برای سوره تغابن که شامل ۲۳۷ واژه است، ۳ جدول.

والی	والارض	السموات	ملك	له	بصیر	تعملون	بما	والله	كنتم
فی	النهار	ویولج	النهار	فی	اللیل	یولج	الامور	ترجع	الله
مما	وانفقوا	ورسوله	بالله	امنوا	الصدور	بذات	علیم	وهو	اللیل
كبير	اجر	لهم	وانفقوا	منكم	امنوا	فالذین	فیه	مستخلفین	جعلكم

No of Types: 60

No of Tokens: 100

TTR: %60

ج) جدول تنوع واژگان در سورة تغابن

الملك	له	الارض	فی	وما	السموات	فی	ما	لله	یسبح
خلقكم	الذی	هو	قدیر	شیء	كل	علی	وهو	الحمد	وله
السموات	خلق	بصیر	تعملون	بما	والله	مومن	ومنكم	كافر	فمنكم
فی	ما	یعلم	المصیر	والیه	صوركم	فاحسن	وصوركم	بالحق	والارض
بذات	علیم	والله	تعلنون	وما	تسرون	ما	ویعلم	والارض	السموات
وبال	فذاقوا	قبل	من	كفروا	الذین	نبوا	یأتكم	الم	الصدور
بالبینات	رسلهم	تاتیهم	كانت	بانه	ذلك	الیم	عذاب	ولهم	امرهم

فقالوا	ابشر	یهدوننا	فکفروا	وتولوا	واستغنی	الله	والله	غنی	حمید
زعم	الذین	کفروا	ان	لن یبعثوا	قل	بلی	وربی	لتبعثن	ثم
لتنبون	بما	عملتم	وذلك	علی	الله	یسیر	فامنو	بالله	ورسوله

No of Type: 70

No of Tokens: 100

TTR: %70

۳-۱-۴. روش‌های محاسبه نسبت

جانسون چهار شیوه برای به دست آوردن نسبت فراوانی واژگان پیشنهاد کرده است که پژوهشگر می‌تواند یک روش یا بیشتر از یک روش را که برای تحقق اهداف خود مناسب می‌داند، برگزیند.

- روش اول: نسبت کلی تنوع واژگان^{۱۴}

در این روش تعداد واژگان متنوع (Types) در هر نمونه را بر کل واژگان (Tokens) موجود در آن نمونه تقسیم می‌کنیم (مصلوح، ۱۹۹۳: ۹۶).

- روش دوم: مقدار میانگین نسبت تنوع واژگان^{۱۵}

در این روش ابتدا کل متن را به چند قسمت مساوی تقسیم کرده و سپس نسبت واژگان متنوع را به مجموع کلی واژگان هر قسمت محاسبه می‌کنیم و پس از آن مقدار میانگین قسمت‌های مختلف را با هم جمع کرده و بر تعداد قسمت‌های تشکیل‌دهنده متن تقسیم می‌کنیم.

^{۱۴} Over-All TTR

^{۱۵} The Average Segmental TTR

– روش سوم: منحنی کاهش پلکانی تنوع واژگان^{۱۶}

در این روش نیز ابتدا متن را به بخش‌هایی مساوی تقسیم می‌کنیم. سپس کلمات غیر تکراری بخش اول را بر تعداد کل واژگان آن تقسیم می‌نماییم. همین تناسب را در مورد بخش سوم به کار می‌بندیم.

– روش چهارم: منحنی تراکم تنوع واژگان^{۱۷}

ابتدا متن را به بخش‌های هم‌اندازه تقسیم نموده و سپس نسبت واژگان متنوع به مجموع کلی واژگان بخش اول را به دست می‌آوریم. این کار را در مورد دیگر بخش‌ها نیز انجام می‌دهیم. سپس تعداد واژگان متنوع بخش اول را با تعداد واژگان متنوع بخش دوم جمع کرده و حاصل جمع را بر مجموع کلی واژگان هر دو بخش تقسیم می‌کنیم. نسبت تراکم در بخش سوم با جمع تعداد واژگان متنوع بخش اول و دوم و سوم و تقسیم آن بر مجموع کلی واژگان هر سه بخش به دست می‌آید.

۳-۱-۴. نتایج مقایسه

از میان چهار روشی که برای محاسبه فراوانی واژگان مطرح شد، همگی برای ارزیابی این ویژگی مناسبند و نمی‌توان روشی را بر دیگری برتری داد. از آن‌جا که «شیوه اول و دوم، شاخصی روشن‌تر و کلی‌تر نسبت به دو روش دیگر ارائه می‌دهند» (صدقی و یزدی، ۱۳۹۱: ۷۸)؛ لذا تلاش ما نیز در این جستار بر آن است که با استفاده از دو روش نخست، در جهت تبیین هر چه بیشتر تنوع واژگان دو سوره حدید و تغابن عمل نماییم. بنابراین با محاسبه و ارزیابی ارقام به دست آمده در قالب دو روش محاسباتی ذکر شده، به نتایج زیر می‌رسیم:

(د) جدول نسبت کلی تنوع واژگان دو سوره (روش اول)

نام سوره	نسبت کلی تنوع واژگان
تغابن	٪۷۱
حدید	٪۶۶

(ه) جدول مقدار میانگین نسبت تنوع واژگان دو سوره (روش دوم)^{۱۸}

^{۱۶} The Decremental TTR Curve

^{۱۷} The Cumulative TTR Curve

^{۱۸} هر نمونه به ۲ قسمت تقسیم شده است و هر مجموعه شامل ۲۰۰ کلمه است

مقدار میانگین کل بخش‌ها	مقدار میانگین تنوع واژگان در هر بخش		سوره
	۲	۱	
٪۷۱	٪۷۲	٪۷۰	تغابن
٪۶۶	٪۷۳	٪۶۰	حدید

با نگرشی در آمار و ارقام به دست آمده از محاسبه، اختلاف چندانی بین سبک این دو سوره از نظر فراوانی واژگان نمی‌یابیم، به‌جز اختلاف اندکی که میانگین تنوع واژگان سوره تغابن (٪۷۰) را از سوره حدید (٪۶۶) متمایز می‌کند. این آمار حاکی از نزدیکی نسبی سبک این دو سوره، در دایره واژگان آن‌هاست.

محور موضوعی تمامی سوره‌های مسبحات قرآن، مشترک است و بر محور رسالت پیامبر (ص) و قرآن تأکید دارد. دو سوره حدید و تغابن نیز همچنین‌اند و تأکید فراوان و محوری این دو سوره نیز بر واژگانی چون تسبیح، رسالت پیامبر و قرآن، عزت و حکمت خداوندی (بازرگان، ۱۳۷۲: ۱۴۲/۳) است. لذا این امر ایجاب می‌کند که واژگان مورد استفاده در هر دو سوره از تنوع تقریباً یکسانی برخوردار باشد تا هدف موردنظر سوره به‌خوبی تبیین گردد.

علامه طباطبایی در تفسیر این دو سوره اشاره می‌کند که هدف سوره تغابن نسبت به سوره حدید اندکی گسترده‌تر است: «سوره تغابن دارای دو غرض اصلی است؛ اولاً تشویق و تحریک مؤمنان به انفاق در راه خداوند و ثانیاً اینکه خداوند ناراحتی‌ها و تأسفاتی که در اثر هجوم مصائب در دل‌هایشان نشسته است را برطرف می‌سازد» (طباطبایی، ۱۴۱۲: ۵۹۱/۱۹). از آن‌جا که یکی از مهم‌ترین لوازم برای رسیدن به اهداف مورد نظر هر متن، سبک واژگانی آن متن است؛ لذا طبیعی می‌نماید که برای بیان هدف سوره تغابن از تنوع واژگانی نسبتاً بیشتری بهره گرفته شود.

در سبک‌شناسی آماری جانسون، «باید میانگین افزایش واژگان متنوع بسیار کمتر از افزایش مجموع کل واژگان متن باشد» (مصلوح، ۱۹۸۱: ۱۶۶)؛ چرا که با تکرار واژگان، طول متن نیز گسترده می‌شود و واژگانی که باید در اساس یک متن قرار گیرند در مقابل کاربرد واژگان جدید، نادیده گرفته می‌شوند. این

موضوع در سوره حدید و تغابن به خوبی قابل مشاهده است، آن جا که وقتی سخن از انفاق در راه خداوند به میان می‌آید، مسأله انفاق با واژگانی کاملاً مشابه در خلال چند آیه از سوره حدید تکرار می‌شود (آیات ۷-۱۰)؛ این در حالی است که این موضوع به موازات خیلی کمتر در سوره تغابن مطرح شده است (آیه ۱۶) و فرصتی را فراهم می‌کند تا این سوره به جای تکرار واژگان مرتبط با انفاق، موضوعات دیگری را بیان کند و برای تبیین آن از تنوع واژگان نسبتاً بیشتری بهره گیرد.

قرآن مجموعه‌ای است که «لحنی خطاب‌گرانه دارد و تنها یک خطاب‌گر برتر دارد» (خانه‌زاد، ۱۳۹۱: ۸۴)؛ لذا برای ارائه دلیل و برهان و برانگیختن انگیزه در مخاطب از نیروی معانی و الفاظ بهره گرفته و این امر سبک خطابی خاصی به قرآن داده است. از ویژگی‌های سبک خطابی در دو سوره حدید و تغابن، استفاده از واژگان هم‌معنا و ایراد مثل و تکرار است که این ویژگی در سوره حدید نسبت به تغابن بیشتر دیده می‌شود و می‌تواند دلیلی باشد برای این که سوره حدید از تکرار بیشتری برخوردار است و در نتیجه، تنوع واژگانی کمتری دارد.

نتیجه:

آمار به‌دست آمده از بررسی تنوع واژگانی دو سورهٔ حدید و تغابن، آن‌قدر به یکدیگر نزدیک‌اند که علاوه بر مشابهت‌های مضمونی و محتوایی، سبک دو سوره را نیز بسیار به هم نزدیک کرده است. بنابراین ضمن توجه به اعداد و ارقام حاصل‌شده در دو روش فوق، نتایج زیر حاصل شد:

نسبت کلی واژگان در سورهٔ تغابن (۰.۷۰٪) و در سورهٔ حدید (۰.۶۶٪) است. تفاوت میان تنوع واژگان دو سوره آنقدر زیاد نیست که بتوان آن را برای یکی از دو سوره، ویژگی سبکی خاصی در مقایسه با سورهٔ دیگر برشمرد. این نتیجه ناشی از تعقید سبکی و کاربرد واژگان نامأنوس و ناآشنا نیست، بلکه تفاوتی در گستردگی موضوعی و اسلوبی اندکی است که در سورهٔ تغابن نسبت به سورهٔ حدید وجود دارد.

قرآن کریم به طور کل از هر سلیقهٔ شخصی، تفرد و تشخص و بیگانه‌نمایی مبرا است؛ لذا جانب تعادل و برابری تقسیم واژگان در تمامی آیات آن رعایت شده است و ساختار سوره‌های آن بسیار به هم نزدیک می‌باشد. این امر در میان سوره‌هایی که از لحاظ محتوایی نیز با هم تناسب دارند - به‌عنوان مثال سوره‌های مسبّحات - بیشتر به‌چشم می‌خورد و نمونهٔ عینی آن، قرابت زیاد تنوع واژگان در دو سورهٔ حدید و تغابن می‌باشد.

شایان ذکر است، روش تنوع واژگان رویکردی ساختارگرایانه دارد و شیوه‌ای است که برای سنجش توانش یک یا چند سوره در استفاده از ادات تعبیر یعنی واژگان به‌کار می‌رود و به صحت و دقت پژوهش‌های قرآنی بسیار کمک می‌کند؛ اما صرف تکیه بر کمیت‌ها و یافته‌های آماری به‌تنهایی برای قضاوت دربارهٔ سبک یک سوره کافی نیست و سایر ویژگی‌های موجود در آن سوره را نباید از نظر دور داشت.

منابع و مأخذ

الف. کتاب‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. ابن ذریل، عدنان (۲۰۰۰م)، *النص والأسلوبی بین النظرية والتطبيق*، ط ۲، دمشق: اتحاد الكتاب العرب.
۳. ابن منظور (۱۳۰۰ق)، *لسان العرب*، ط ۱، بیروت: دارصادر.
۴. بازرگان، عبدالعلی (۱۳۷۲ش)، *نظم قرآن*، ج ۱، تهران: قلم.
۵. بدری الحربی، فرحان (۲۰۰۳م)، *الأسلوبية فی النقد العربي الحديث*، ط ۱، بیروت: المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع.
۶. خلیل، حلمی (۱۹۸۰م)، *الكلمة: دراسة لغوية معجمية*، ط ۱، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
۷. شریم، جوزیف میخال (۱۹۸۷م)، *دلیل الدراسات الأسلوبية*، ط ۲، بیروت: المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع.
۸. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۲ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۹. عزام، محمد (۲۰۰۳م)، *تحلیل الخطاب الأدبی علی ضوء المناهج الحديثة*، ط ۱، دمشق: اتحاد الكتاب العرب.
۱۰. المسدی، عبدالسلام (۱۹۸۲م)، *الأسلوبية والأسلوب*، ط ۳، القاهرة: الدار العربية للكتاب.
۱۱. مصلوح، سعد (۱۹۹۳م)، *الأسلوبية: دراسة لغوية إحصائية*، ط ۱، بیروت: عالم الکتب.
12. Jonso,w,(1941): "Language and Speech": GeSemantics Monograph, No1,2 nd., Chicago.
13. -----,(1946): "People and Quandarie", New York, Harper. R udman ,J., Holmes, D.I, Tweedie,f. j.,Baayen,R.H.(2006): The State of Attribution.

ب. مقالات

۱. فقهی‌زاده، عبدالهادی؛ آزادی، محمدجواد (۱۳۹۲ش)، «رابطه برون سوره‌ای از دیدگاه علامه طباطبایی»، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن. شماره ۲. صص ۷-۲۳.

۲. اناری بزچلونی، ابراهیم؛ امیدوار، احمد (۱۳۹۱ش)، «پژوهشی در تنوع واژگان شعری: مطالعه موردی اشعار رهی معیری، هوشنگ ابتهجاج و فریدون مشیری»، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، شماره ۲، صص ۳۱-۵۷.
۳. خانه‌زاد، امید؛ شاهسوندی، شهره (۱۳۹۱ش)، «زبان‌شناسی خطاب در قرآن»، دانشگاه فردوسی: فسنامه پژوهش‌های قرآنی، ش ۲، صص ۸۱-۹۸.
۴. صدقی، حامد؛ یزدی، قدر (۱۳۹۱ش)، «قیاس خاصیه تنوع المفردات فی الأسلوب: دراسة تطبيقية لنماذج من كتابات طه حسين، ميخائيل نعيمة وجبران خليل جبران». دراسات في نقد الأدب العربي، ع ۵، صص ۹۵-۱۱۸.
۵. فقهی‌زاده، عبدالهادی (۱۳۸۵ش)، «نقد نظریه قائلان به تناسب سوره‌ها در قرآن»، اسلام‌پژوهشی، ش ۳، صص ۱-۱۵.
۶. مصلوح، سعد (۱۹۸۱م)، «قیاس خاصیه تنوع المفردات فی الأسلوب: دراسة تطبيقية لنماذج من كتابات العقاد، الرافعي وطه حسين»، جامعة الملك عبدالعزيز: مجلة كلية الآداب والعلوم الإنسانية، صص ۱۴۹-۱۷۰.
۷. ملایی، علی‌اکبر (۱۳۹۱ش). «ویژگی سبکی فراوانی واژگان: سنجش عملی گزیده قصائد متنبی، ابن‌هانی اندلسی و احمد شوقی»، دانشگاه فردوسی: مجله زبان و ادبیات عربی. شماره ۷، صص ۱۵۱-۱۷۵.